

**Vaqif
YUSİFLİ,
filologiya
elmləri
doktoru**

(əvvəli ötən sayımızda)

Və Şəppəli Bakıya yola düşür. Bir saatin söhbətində Məmmə özünü etiraf edir ki: "Sürdüyüm maşını da, bax o televizoru da, soyuducunu da, bu evdə nə görürsən, bax o padpisnoy kitablaracan, hamısını rüşvətlə almışam. Maaşla yaşayan kimdir indi, dayı? Dolanmaq olmur". İnsanın sıd-q-ürəkdən inandığı, ideal hesab etdiyi bir adamın əslində, adi bir fırıldaqçı, yalançı, rüşvətxor olduğu və buna görə işdən qovulduğu məlum olunca, Şəppəlinin dünyası, ideallaşdırılmış insan heykəli uçulur. Və sonda "Gəlirəm, ay Oruc. Bu dünya mənim yerim deyil, sənin yanına gəlirəm, - dedi və başını stola endirib, elə qəribə-sakit, rahat öldü ki, oturduğu yerdə yatdığını güman eləyib, aşxana bağlanana qədər öldüyünü bil-mədilər".

Bu balaca povestdə mən deyədim, bir böyük romana sığa biləcək həyat materialı var.

İsa Hüseynovun müasir nəsrimizdə bir mühüm xidməti də ondan ibarət oldu ki, o, Azərbaycan povestinin yeni modelini yaratdı. İsa Hüseynova qədər də povestlər yazılırdı, amma bu povestlər Azərbaycan nəsrində bir sıra klassik nümunələri istisna olunmaqla həm ideya-məzmun, həm də forma-sənətkarlıq baxımından bir janr kimi irəlililik mövqeyi qazanmamışdı. Otuz-əllinci illər böyük romanlar dövrü idi, povestə nisbətən az müraciət olunurdu. Burada dahi rus tənqidçisi Belinskinin povnst haqqında heç bir zaman köhnəlməyən fikirlərini xatırlayıram: "Bəli, povest - hisslərə, minlərcə hisslərə parçalanmış romandır. Povest-romandan alınmış bir fəsildir... Povest qəti və sürətli, yüngül və dərin bir formadır; o, sürətlə bir şeydən digərinə keçir, həyatı ən xırda hissələrə bölür və böyük həyat kitabının ayrı-ayrı vərəqlərini qoparır. Siz bu vərəqləri bir cildin içərisinə yığaraq birləşdirin, o zaman görürsünüz ki, onlardan nə qədər böyük bir roman, nə qədər mürəkkəb və hərtərəfli bir poema, nə qədər böyük bir kitab yarana bilər-miş". Qətiyyətlə demək olar ki, İsa Hüseynovun povestləri ("Teleqram", "Saz", "Tütək səsi", "Quru budaq", "Kabus") "böyük həyat kitabı"nın ayrı-ayrı səhifələri kimi çox qiymətli, çox dəyərlidir. Ümumiyyətlə, nə romanın, nə də hekayənin məziyyətlərini azaltmadan deyə bilərik ki, 60-80-ci illər Azərbaycan nəsrində "povest haki-miyyəti"ndən söz açmaq olar. "Qan-köçürmə stansiyası", "Yamacda nişanə" (Sabir Əhmədli), "Dantenin yubileyi", "Ağ liman", "Macal" (Anar), "Dolsa", "Toyuğun diri qalması", "Bir görüşün tarixçəsi", (Elçin), "Astana" (Y.Səmədoğlu), "Novruzgülü", "Mənim bacım" (Ç.Hüseynov), "Quyu", "Küçələrə su səpmişəm", "Yaşıl gecə" (İsi Məlikzadə), "Mənim nəgməkar bibim", "Kür qırağının meşələri" (Ə.Əylisli), "Ondan yaxşı qardaş yox idi", "Truskavetse kim gedəcək?" (M.İbrahimbəyov), "Cərəyan", "Çinar kəhrizinin suyu" (S.Süleymanov), "Kar qaya", "Duman çəkilir" (S.Azəri), "Dəyirman", "Şeytan", (M.Süley-

manlı), "Oyun havası", "Leylək körfəzi" (M.Oruc), "Cəza", "Üzü işığa" (A.Məsud), "Ocaq daşı", "Gözü işığa düşmüş adam" (S.Səxavət) heç şübhəsiz, İsa Hüseynovun povestləri bu yazıçılar üçün bir nümunə rolunu oynamışdır. Müasir Azərbaycan povesti janrının poetikasının daha mükəmməl şəkildə ifadəsini təmin etdi. Povestin dili rəsmilikdən, publisistik pafosdan xilas olmağa başladı, xalq həyatının və məişətinin canlı, koloritli səhnələri povestlərə gəldi. Ən başlıcası isə Azərbaycan povestində xarakterlər, "boyaların qatışıqında" (Akif Hüseynli) təsvir olunan mürəkkəb obrazlar göründü. Heç şübhəsiz, bu prosesdə İsa Hüseynovun adını çəkdiyimiz povestlərin "karvanbaşı" missiyasını yerinə yetirdi.

"Kollu Koxa" povestini isə İsa Hüseynov Mirzə Cəlilin əziz xatirəsinə ithaf etmişdir. Bu povestdə doğrudan da Mirzə Cəlil nəsrinin möhürünü - təsir dairəsini hiss edirik: "Cında qarı, Dingə Dəmir, Həsir Haşım!.. Siyahı uzundur. Bizim Qaracalarda, uşaqları və yeniyetmələri çıxmaq şərti ilə, neçə adam varsa, bir o qədər də ləqəb var. Hamısını uydurub yaraşdıran da Koxadır". İsa Hüseynov qələmində yumor-satira çalarlarına ilk dəfə məhz "Kollu Koxa"da rast gəlirik. Amma bu əsəri qətiyyətlə satirik, ya yumoristik əsər adlandırmaq olmaz. Burada çox ciddi mətləblər diqqəti cəlb edir. Povestin qəhrəmanı bütün duyğu və düşüncələri, hərəkət və əməlləri ilə xalqı təmsil edir. Onun psixologiyasını təyin edən əsas cəhətlər, xarakterini

man haqqında yazdım ki, əsərdə Teymurlənglə Nəsiminin görüşü məni inandırır. Tarixi mənbələr bu barədə susur, yəni belə bir görüş olmayıb. İsa müəllim də bu yazını oxuyubmuş və rastlaşanda hirsle dedi ki: "Sən nə bilirsən Nəsimiylə Əmir Teymur görüşməyib?". Doğrusu, tutuldum, İsa müəllimin zəhmi basdı məni. Sonra gedib əsəri bir də oxudum. Budur, Əmir Teymurla Nəsiminin qarşılaşdığı səhnə: "Zülmətdən qorxu törədi. İnsan öz xaliqindən ayrıldı, böyük ikən kiçildi, zər-qiymət ikən qiymətsiz oldu. Odur ki, sən bu qədər baş kəsirsən Əmir, kimin başını kəsdiyini bil-mirsən. Qorxu törətməklə sən özünü məhv edirsən, Əmir! Vəliəhdin Cahangir qorxu qurbanı oldu! Digər vəliəhdin Miranşah qorxu əsirliyində,

İSA HÜSEYNOVDAN MUĞANNAYƏDƏK

Böyük tərcümeyi-haldan bir neçə sətir

müəyyənləşdirən ümdə keyfiyyətlər şəxsi və subyektiv münasibətlər çərçivəsinə sığmadığı üçün, daha geniş mənə kəsb edir. Koxanı Qılinc Qurbanla, yaxud "Limbuz Cavanşirlə" müqayisə etmək kifayətdir, Qılinc Qurban və Cavanşir iş görür, fəaliyyət göstərir, Koxa isə onlara ayama qoşur. Amma ləqəblərin "sirri" açıldıqca Qılinc Qurbanın və Cavanşirin də xarakterləri üzə çıxır, məlum olur ki, onlar xalqdan uzaqlaşmışlar. "Səndən xəbər alıram ki, Pəpə-Kökə nəni niyə dönüyb Cında nəni olub? Çünki pəpəsini, kökəsini yeyib, özünü özünə əliniz pəpəyə çatandan sonra onu lazımsız cında tək atıbsınız! Uzağa getməyibsən. Burdaca, gözümüzün qabağındaca gəzirsən, sədrlik eləyirsən, de görüm bu iyirmi beş ildə birçə kərə baş salıbsanmı bu qara dama ki, görəsən Pəpə-Kökə nənəniz necə dolanır, dərdi-səri nədir? Çünki sən sənəndə ürək əvəzində daş asılıb, Cavanşir!".

Hiss olunur ki, İsa Hüseynov Mirzə Cəlil manerasından-gülüş, lağlağı, komik situasiya ilə hədəfi nişan almaq üsulunu yaxşı mənimsəyib.

"MƏHŞƏR"

İsa Hüseynovun "Məhşər" romanı ilk dəfə kitab kimi çapdan çıxanda (1979) mən "Ulduz" jurnalında bu roman haqqında bir məqalə dərc etdirdim. İsa müəllim bu məqaləni oxumuş və bəyənmişdi. Ancaq bir neçə il sonra bir ayrı məqalədə (ümumən tarixi romanlarımızla bağlı) yenə həmin ro-

diri ikən ölüdür! Sən bu qədər qüdrətli Cahangir bu cəhənnəm odu içində düşərgə salıb, xəndək arasında olursansa, aşkar deyilmi ki, özün də qorxub əsirsən!". Teymurun sifəti göm-göy kəsilmişdi. 25 ildən çox idi ki, o öz əli ilə adam öldürməmişdi. Amma indi əli öz-özünə silaha uzandı, arxadan yüyürən Bahadırın qılıncını qından çəkdi. Çox pis axsaya-axsaya, tövşüyə-tövşüyə yeriyib Nəsiminin iki addımlığında dayanmaqla yalnız Allah xofuna inamı və özünün törətdiyi qorxuya etiqadı qarşısındakı müdhiş itaətsizsin boynunu vurmaqdan əvvəl nə isə deməyə ehtiyac əmələ gətirdi.

-Xirda həşərat iri həşəratdan qorxur. Qoyun qurddan qorxur. Gücsüz adam güclüdən. Cəmi də bir olan Allahdan qorxur, - dedi. Qorxu üstündə bərqərar deyilmi dünyamız?

Nəsimi ağır-ağır başını buladı. - Güclü, gücsüz insan yoxdur, Əmir! Cahil var, kamil var. Cahilin tərtzi-həyatı heyvanatın tərtzi-həyatına həqiqətən uyğundur. Çünki hər ikisi idrakdan məhrumdur".

İndi artıq Teymurlənglə Nəsiminin görüşü mənim üçün realdır və İsa Hüseynov "Məhşər"də iki əzəmətli şəxsi - fatehlər fatehini və poeziya-fikir-əqidə fatehini üz-üzə gətirməklə orta əsrlərin başa çılmaz, müəmmalə həqiqətlərinə işıq saldı.

"Məhşər" Azərbaycan ədəbiyyatında ilk fəlsəfi-tarixi roman kimi janrın yeni bir mərhələsinin başlanğıcını qoydu.

İNKAR. İNKAR. TƏSDİQ.

Birinci inkar. O yazıçı böyükdür ki, onun özünəməxsus aləmi var, kimsəyə bənzəməyən bu yazıçı öz dünyasını yaradır. Bizi əhatə edən bu görünən dünya, onun keçmişi və bu günü, yazıçının məhəbbəti və nifrəti, gözəliyyə və naqisliyyə münasibəti, bir kimsəyə bəlli olmayan sirləri yazıçı üçün psixoloji bir aləmdir. Biz həmin aləmin otuz doqquzuncu qapısı ağzında dayanırıq, qırxıncı qapını açıb içəri girmək müşküldür.

(ardı gələn sayımızda)